

UOT: 821.512.162(091)

Səbinə Əhmədova*

QARABAĞDA ƏDƏBİ MÜHİT (XIX əsrin II yarısı, XX əsrin əvvəlləri)

Xülasə

XIX əsrin ikinci yarısı, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanca deyil, bütün müsəlman Şərqiində olduğu kimi, Qarabağda da ədəbi mühitin aparıcı qüvvəsi poeziya idi. Çox-çox qədimlərdən bütün türk torpaqları ərazilərində olduğu kimi, Qarabağda da şifahi xalq poeziyasından və yaxud ağız şeirindən bu yana yaradıcı insanların əsas meyarı, təfəkkürünün məhsulu poeziya idi. Şibhasız ki, bunun müəyyən səbəbləri də var idi. Bu səbəblərdən birincisi xalqın qədimlərdən bəri şifahi xalq poeziyasına olan məhəbbəti, o cümlədən bir sıra folklor nümunələrinin, laylaların, oxşamaların, sanamaların, hofavaların, mövsüm və əmək nəğmələrinin, novruz nəğmələrinin, bayatıların, qışmaların, müxəmməslərinin, tənqisələrin, eyni zamanda ağılların, mərsiyələrin, sinəzənlərin, növhələrin nəznə ilə ifadə olunmasıdır.

İnsanlar qədim zamanlardan bəri bu folklor nümunələrini yaddaşlarına həkk edir və buradakı ibratimiz ifadələri yeri gəldikcə söyləyir, bu səbəbdən də poeziyaya olan məhəbbət, necə deyirlər, torpağın hər qarışında şairlər meydana gəlirdi.

Açar sözlər: Qarabağ, poeziya, əruz vəznə, əhli-beyt, musiqi, muğam

Giriş. XIX əsrin ikinci yarısında və XX əsrin əvvəllərində bütün müsəlman Şərqiində olduğu kimi, Qarabağda da ədəbi mühitin aparıcı qüvvəsi poeziya idi. Çox qədimlərdən bütün türk torpaqları ərazilərində olduğu kimi, Qarabağda da şifahi xalq poeziyasından və yaxud ağız şeirindən bu yana sözü mirvari kimi sapa düzmək qabiliyyəti olan yaradıcı insanların əsas meyarı, təfəkkürünün məhsulu şeir idi. Şibhasız ki, bunun müəyyən səbəbləri də vardı. Bu səbəblərdən biri və birincisi xalqın qədimlərdən bəri şifahi xalq poeziyasına olan məhəbbəti olmuşdur.

İnsanlar qədim zamanlardan bəri bu folklor nümunələrini yaddaşlarına həkk edir, və yeri gəldikcə söyləyir, bu səbəbdən poeziyaya olan məhəbbət, necə deyirlər, torpağın hər qarışında şairlər meydana gəlirdi.

Qarabağ şairlərinin üstün cəhətləri onda idi ki, onlar şifahi xalq poeziyasına məhəbbət bəsləməklə, eyni zamanda oradakı qaydalardan məharətlə istifadə edərək gözəl nümunələr yaradırdılar. Onlar IX əsrdən ümumtürk, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatına ayaq açan əruz

vəznədə yazılmaq ənənəsini ləyaqətlə davam etdirərək bu vəznədə qiymətli əsərlər meydana gətirməyə başladılar. Məhz bu səbəbdən XIX əsrin ikinci yarısı, XX əsrin əvvəllərində Qarabağda yazıb-yaradan şairlər əruz vəznədə xüsusi məharət göstərərək tək Azərbaycan poeziyasına deyil, ümumtürk poeziyasına ləll və cəvahir bəxş etdilər. Qarabağ şairləri bilavasitə əruz vəznə ilə yazılan qəzəl, qəsidə, mərsiya, sinəzən, növhə janrlarında əsərlər yaratmışlar. XX əsrin ikinci yarısında Qarabağda bu xüsusi bir inkişaf mərhələsinə gəlib çatmışdır.

Onu da qeyd etmək ki, XIX əsrdə Qarabağda əşiq poeziyası da inkişaf edirdi. Buna misal olaraq o zaman tək Qarabağda deyil, bütün Qafqazda çox məşhur olan Aşiq Valehi, Aşiq Qənbəri, Aşiq Pərinə, Məhəmməd bəy Aşiq, Cənab oğlu Abdulları, Mirzə Həsən Mirzəni, Cəfər oğlu xan Nəvəni və başqalarının göstərmək olar.

XIX əsr Qarabağ ədəbi mühitində yetişmiş şairlərdən biri də Qasım bəy Zakir olmuşdur. Onun ulu babası Kazım ağa Pənahəli xanın doğma qardaşı olmuşdu və bu nəsilədən törənən-

lər hansı sahədə olursa olsun, vətəne ləyaqətlə xidmət göstərən, əməlisaleh, eyni zamanda istedadlı, bilikli və gözəl əxlaqlı insanlar olublar. Zakirdə də bütün bu mənəvi keyfiyyətlər mövcud idi. Təsədüfi deyil ki, o, 1826-1828-ci illər ərzində Rusiya-İran müharibələrində iştirak etmiş və döyüşlərdə şücaət göstərdiyinə görə, Çar hökuməti tərəfindən gümüş medalla təltif edilmişdi.

Qasım bəyin özünə niyə məhz "Zakir" təxəllüsünü seçməsinin bir cavabı vardır. "Zakir" "zəkir ələyon", yəni Uca Allahı zəkir etməkdir. Klassiklərimiz daim özlərinə təxəllüs götürəndə yüz dəfə ölcüb-biçmiş, sonra qərar vermişlər. Məsələn, "Vaqif" elmlərə bələd olan, "Sabir" sabr ələyon, "Cavid" işıqlı, "Müştəq" məhrəbən, "Şakir" şükür ələyon deməkdir. Bu mənada da Zakir söz yox ki, Uca Allahın zəti-sifətlərini, adlarını çox zəkir ələdiyi üçün bu adı özünə təxəllüs götürmüşdür.

Şair XIX əsrin 30-cu illərinin sonlarında, xüsusən çar ordusundan tərxis olundandan sonra Xurşidbanu Natavanın atası, Qarabağın sonuncu hakimi Mehdiqulu xanın ona bağışladığı Xındırstan kəndinə köçmüş, burada kənd təsərrüfatı ilə, eyni zamanda bir şair kimi yaradıcılıqla məşğul olmağa başlamışdı. O zaman çarüsul idarəsinin tərkibində olan Qarabağın hərbi rəisi, milliyyətə erməni olan və zətan vəzifəsindən, rütbəsindən istifadə edib xalqımızın qabaqcıl ziyalıları, xalqı məaifləndirən insanlarımızı aradan götürmək üçün əlindən gələni edən Konstantin Tarxan-Mouravov Zakiri qaçaq düşmüş qardaşı oğlu Behbud bəy Cavanşiri evində saxladığına görə məhkəməsiz Bakıya sürgün etdirir. Bir müddət sürgündə əzab çəkəndən sonra şair, yaxın dostları M.F. Axundzadə, A.N. Kolyubakin, İ.B. Qutçaşınlı və Q.D. Orbelianinin köməyi ilə həbsdən azad olur, ancaq ömrünün sonuna qədər çar məmurlarının nəzarətində yaşayır.

Şairin yaradıcılığı çoxşaxəlidir. O, lirikanın demək olar ki, bütün növlərindən istifadə etmiş, qəzəl, müxəmməs, müstəzad, qoşma, gəraylı, tənqis, bayatı janrlarında maraqlı və orijinal əsərlər yaratmışdır. Zakir eyni zamanda ədəbiyyatımızda satiranın banisidir. Onun çoxlu mənzum hekayələri də vardır.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, təmsil janrında onu kimsə ilə müqayisə etmək olmur: "Q.Zakir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünün çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyəti ilə tanınır. O, həm klassik, həm də xalq şeiri üstünlükdə yazan lirik sənətkar, qüvvətli satirik, təmsilçi və mənzum hekayə-nəvisdir. Onu öz dövrünün realistik şairi kimi tanıdan və ədəbiyyat tariximizdə ona daha şəərəfli mövqə qazandıran qüvvətli ifşaçı pafosa malik satiraları olsa da, Zakir təmsilçi kimi də böyük qüdrət sahibidir. Əlbəttə, Q.Zakirin bütöv yaradıcılığı, xüsusən satirik əsərləri və mənzum hekayələri də gənclərin təربiyəsində mühüm rol oynaya biləcək sənət nümunələridir. Uşaq poeziyasının bir çox əlamətlər xüsusiyyətlərini özündə əks etdirmək baxımından şairin təmsillərini nəzərdən keçirmək daha məqsəduyğundur. Bu əsərlərin diqqətli uşaqlar üçün bəlkə də bir qədər ağırdır. Lakin məsələyə tarixilik baxımından yanaşanda burada anlaşılmaq bir şey qalmır. Üstəlik bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, şairin digər əsərlərinə nisbətən xalq yaradıcılığı təsirli yazdığı əsərlərdə, xüsusən qoşmalarda və təmsillərdə dil çox aydındır" [1, s.99].

Q.Zakirin qəzəllərində klassiklərimizin, o cümlədən Füzulinin, xalq şeiri formasında yazdığı şeirlərdə isə M.P. Vaqifin təsiri duyulur. Şair qəzallarını poetik təfəkkürdən doğan nizam-intizam ilə mirvari kimi sapa düzmüşdür:

*Üzünü görsə əgər qəbrlər, imana gəlir,
Küfrdən əl götürüb, rahi-müsləmana gəlir.*

*Baxa gər ruyinə ayına ilə abi-rəvan,
Feysi-ruha yetmiş, hər ikisi canə gəlir.*

*Gün sarasına sari-kuyinə ilqar eylər,
Necə bir gül ki, durub dərğəzi-sultana gəlir.*

*Xət bu məzmundadır dövrü-ləbinədə, guya,
Ləşkəri-hind tutub Rumi-Bədəşxana gəlir.*

*Qorxuram Zakiri hicri qəmi bir halə sala,
Gövrən adam deyə: "Vay-vay, budur, divanə gəlir [2, s.60-61]."*

* Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: chmedova3@mail.ru

XIX əsrdə Qarabağda musiqi inanılmaz bir tərəqqi etdiyindən, artıq Azərbaycanın iqtisadi və sənaye mərkəzinə çevrilmiş Bakı şəhərinin özündə belə muğamsevərlər Qarabağı muğam ocağı adlandırdılar. Təsədüfi deyil ki, beş simli tarın texnologiyası bütün muğam dəstgahlarını bəmədən tutmuş zila qədər əhatə eləsin deyə məhz Qarabağda Sadiqcan tərəfindən dəyişilmişdir. Ustad tarzan tara on bir sim və iyirmi iki pərdə olaraq edərək, xanondaların muğam dəstgahlarını olduqca rahat oxumaları üçün şərait yaratmışdır. Çoxuna məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti, elmi xəzinəsinə misilsiz gövhərlər bəxş edən Mir Möhsün Nəvvab bir çox elmlərə vacif olmaqla yanaşı, həm də muğamsünası idi.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Q.Zakir də Mir Möhsün Nəvvab kimi musiqi və muğam bilicisi olmuş, bir çox muğamlarımızı şəirlərində vəsf etmişdir. Şair poetik təfəkkürünün fəhmi ilə muğam adlarının sırasını göstərmiş, lakonik, yığcam sözlərlə muğam adlarının hardan qaynaqlandığını şərh etmişdir:

“Şahnaz”ını “Müxalif” dövrən götürmədi
“Rast”,
Gəzdim “Düğah”, “Hicaz”,
“Azərbaycan” və “İraq” [3, s.129].

Şair muğam dəstgahlarını çox yaxşı bildiyindən, “Şahnaz”a müxalif olan dövrənin rast götürmədiyini, eyni zamanda “Azərbaycan” şöbəsilə qayıdırdan xəbəri olduğundan burada “dövrətmə” poetik qəlibindən məharətlə istifadə etmiş, həm də mısranı həm “muğam” şöbəsinin adı, həm də ölkə adı olan “İraq”la bitirmişdir.

Q.Zakir usta bir şairdir. O, hər sözü, hər kəlməni hansı məqamda, hansı yerdə işlətməyi yaxşı bilmişdir. Şair klassik ənənələri, sələflərindən gələn poetik qəlibləri pozmadan xalqın danışdığı diləndən; “altı quş kimi toxudu”, dərd-qəm çəkməkdən qan olub ciğər”, “ömür keçib yarıdan”, “qul xətasız olmas”, “döli yola gedər el arasında” və sairə kimi zərbi məsəllərdən, eyni zamanda “zakon”, “znakom”, “polojeniya”, “kvartal”, “podrat”, “poşol”, “sadis” və

sairə kimi rus sözlərindən məharətlə istifadə etmişdir.

Q.Zakirin altı təmsili mövcuddur. Bəzi tədiqatçılar şairin bu təmsilləri sırf uşaqları nəzərdə tutaraq yazdığı kimi qeyd edirlər. Lakin bu, doğru deyildir. Çünki şair bu təmsilləri elə bir məharətlə biçmişdir ki, uşaq da, böyük də, necə deyərlər, öz payını götürə bilər. Şairin təmsillərində ictimai motivlə təbiəvi motiv vəhdət təşkil edər, uşaqlar, ələlxüsus da kiçikyaşlılar, şairin təmsillərindəki surətləri sadəcə olaraq bir nağıl personajları kimi qəbul edir, təmsillərdə baş verən macərəli hadisələri öz maraq dairələrində dolandırır, eyni zamanda təmsillərdəki dostluqda möhkəm, sədaqətli heyvan surətlərini tərəfliyir, monü surətləri pisliyin. Lakin böyükler şairin təmsillərindəki personajlara, baş verən hadisələrə başqa cür yanaşırlar. Çünki şair bu təmsillərdə heyvanların dili ilə zülmkar, kələkbaz, yalançı, qəddar, eyni zamanda zülmə məruz qalmış, aldadılmış, təhqir edilmiş insanları göz önünə gətirir. Şairin təmsillərində tüllü hiyləgərlik, qurd çığalığı, şir qəddarlığı, eşşək çəmənlik, dəvə məğrurluq rəmzidir. “Tüllü və Qurd” təmsilində Tüllü Qurdu aldadaraq tələyə salır. “Tüllü və Şir” təmsilində isə Tüllü Şiri hiylə ilə məhv edir. Bu təmsillərin hər birinin bədii təsdiqi vardır. Şair qurdun, şirin aldadılmasını göstərməklə lovğa, xudpəşənd, tələb-bürlü, özündən razı və qudurluq insanlara işarə etmişdir.

Biri o kim, bimasləhət, biəndəş,
Bu dari dünyada düzəlməz heç iş.
Biri o kim, sanna düşməni haqir,
Eylər sani axır bəlayə əsir [4, s.72].

XIX ərin ikinci yarısında yaşayış yaratmış, hiss və duyğularını, düşüncələrini, baxışlarını müəkkəmməl şəkildə nəzmə çəkmiş Sədi Sani Qarabağının Füzuli ədəbi məktəbinin layiqli bir davamçısı olduğu diqqət mərkəzində dayanır.

1841-ci ildə Qarabağın Cinli kəndində dünyaya göz açmış Sədi Sani Qarabağının yaradıcılığında biz Füzuli üslubunun, Füzuli yolunun əlamətlərini açıq-əşkar görürük:

Ol süvar, ey sahibi-düldül, süvarın vaxtdır,
Gal bu gün cövlani-cəngə, zülfüqarın
vaxtdır.

Cüşa gəlmış mübtəla canımda xüni-
Kərbəla,
Zara seyr et daği-dildən lələzərin vaxtdır.

Şurişi-əşura bax, ey şir, çək şəmşirini,
Şimri-bişərm, Yazıdi bişumarın vaxtdır
[5, s.97].

Şairin qələmə aldığı bu əsər Əhli-Beyt əşiqlərinin Allahın şiri adlandırıldığı qəhrəmanlar qəhrəmanı, alimlər alimi, İslam alimində Həzrət Muhəmməd(s.ə.s.) sonra ikinci şəxs sayılan Həzrət Əli əleyhissalam aiddir. Şair “səhibi-düldül” deyərək, Peyğəmbərimizin Həzrət Əli əleyhissalamla bağışladığı “Düldül” adına misilsiz at nəzərdə tutulur. Zülfüqar isə onun ikibaçalı qılıncıdır ki, bu qılıncı o mövlə yüzlərlə kafiri, müşriki, İslam düşmənlərini məhv etmişdir. Peyğəmbərimizin buna rəğmətin çox gözəl bir kəlamı var: “Əli kimi igid, zülfüqar kimi qılınc olmaz”.

Şair Əhli-Beyt, İmam Hüseyin əleyhissalam əşiqi olduğu üçün Kərbəla şəhidlərinin başda İmam Hüseyin əleyhissalam olmaqla müsibətinə dözə bilmir və bu əsərlə oxucusuna bildirir ki, əgər Kərbəla müsibəti zamanı Həzrət Əli əleyhissalam həyatda olsaydı, o mütləq onun oğlanlarına, nəvələrinə və onu sevənlərə qarşı törənmiş bu faciənin qarşısını alardı. Yəni Yezidin 32 minlik ordusunu “Düldül”ün belində “zülfüqar” əlində təkbəşinə məhv edərdi.

Sosializm ideologiyası zamanında mərsiyə ədəbiyyatına qarşı çox böyük haqsızlıqlar olmuşdur. Bu səbəbdən də Azərbaycanca Şura hökuməti qurulana qədər mərsiyə, növhə, sinəzən yazan şairlərin bədii irsi təzyiqlərə məruz qalmış, hər yerdə darın xəndəklər qazılmış və mərsiyə yazan şairlərin yüz minlərlə əsərləri, kitabları, yazıları həmin xəndəklərə atılaraq yandırılmışdır. Lakin şükürlər olsun ki, Uca Allahın inayətində olduqca dəyərlı əsərlərin hamısını yandırılıb məhv etmək bolşevik cəlladlarına nəsb olmamışdır. Onların bir qismi etibarlı insanların əllərlə gizlədilmiş, nəsiləndən-nəsilə ötür-

rülmüş və Sovet hökuməti dağıldıqdan sonra üzə çıxarılmışdır.

Sədi Sani Qarabağı Füzuli ənənəsinə sadıq olsa da, İmadəddin Nəsiminin də müəzzəm yolunu əziz tutmuş, bu böyük ustadından da qidalanmışdır. Şair leksik, fonetik, qrammatik normalarda Nəsimi mirasından da məharətlə istifadə etmişdir. Lakin ham türk dilinə çox bağlı Qarabağ ədəbi mühitinin, həm də zamanının tələbindən asılı olaraq ərəb-fars tərkibli sözlərdən daha az istifadə etmişdir.

“Leksik-qrammatik arxaizmlərin, çağdaş söz və ifadələrin arxak orfoepik normalarının daha çox, ərəbizm və farsizmlərin isə XV-XVII əsrlərdə klassik ənənə və janrlarda yaradılmış bədii sənət nümunələrinə nisbətən, daha az nəzərə çarpdığı, yəni “Dədə Qorqud”la XV-XVII yüzilliklərin söz sənəti abidləri arasında keçid dili olan belə bir dil, çox güman ki, anadilli ədəbiyyatımızın təşəkkül və inkişaf mərhələsi olan XIII-XIV əsrlərə aiddir” [6, s.60].

Professor Yaqub Babayevin fikirlərinə əsaslanıb deyə bilərik ki, XIII-XIV əsrlərdən təşəkkül tapan anadilli ədəbiyyatımız, ələlxüsus poeziyamız XIX əsrdə artıq cıllanmış, zinatlanmış, büllurlaşmış və XX əsrin əvvəllərində isə yüksək mərhələsinə qalxmışdır.

İmadəddin Nəsiminin əsərlərinə nəzirlər yazan Sədi Sani Qarabağda bu açıq-əşkar şəkilə özünü bünyə verir. Ustad Nəsiminin İmam Hüseyin əleyhissalam və Kərbəla şəhidlərinə həsr etdiyi “Ağlar” rədifli poemasından bir parçaya nəzər salağı:

Muhərrəmdir, qəmərəhsun, günəş mayus
qan ağlar.
Fələk sərğaştə məqbüt, heyrətə dalmuş
cahan ağlar.
Cəfayi-şahi məzluma, təhmümlə etməyib
ağlar,
Əcəldən gözlərindən ablar olmuş rəvan
ağlar.
Nə düşmənsən behey, ibni-rəcim, ey saqi-y
iblis,
Sənin etdiklərinə düşməni-insan olan ağlar.

Sədi Sani Qarabaği İmadəddin Nəsiminin insanın ruhunu tərpədən bu əsərinə nəziyə yazmışdır:

*Mahi-matəmdir təmam ələm yanar, ağlar
bu gün,
Ələm ağlar, ələm içrə hər nə var ağlar
bu gün.*

*Ərsi-fərs ağlar, fələkii əfrak ağlar bu dəm,
Bərqu baran ün verər, əbrü-bahar ağlar
bu gün.*

*Ağlamaq babında bu gün mənə yoxdur
ixtiyar,
Didə ağlar, didə səbr ağlar, qərər ağlar
bu gün.*

*Sinəçək ağlar, o pak ağlar, həlak ağlar,
həlak,
Şəhrəbanu sər bezanı zar-zar ağlar bu gün.
Kəbə ağlar, Kərbəla ağlar, bəla ağlar, bəla,
Məshədə qalxar Nəcəfdən bir qubar ağlar
bu gün.*

*Hər il ağlar, hər ay ağlar, hər gün ağlar
həsrədək,
Gecə ağlar, gündüz ağlar, ruziğər ağlar
bu gün [5, s.287].*

Sədi Sani Qarabağının bu əsərləri epiklik üslubdadır. Şair epik-təhkiyə imkanlarını nümayiş etdirir. İstedadlı alimlərimiz Rəqub Kərimovla İlahə Əliyeva 2014-cü ildə Sədi Sani Qarabağının əsərlərindən ibarət kitab nəşr etdirmişlər. Azərbaycan öz müstəqilliyinə yetişəndən sonra tədqiqatçılarımız Sədi Sani Qarabaği kimi şairlərimizin bədii irsini yığib toplaşmış və xalqın ixtiyarına vermişdir:

*Mən Hüseynəm, şiri-yəzdanın qəzəbnək
oğluyam,
Hər dəm düşməni etməm pak, bibək
oğluyam.*

*Qabə qövseyni və ədna ayəsi qaşındadır.
Mən o sultanəm ki, taci "Hələta",
başındadır.*

*Cüstü çalakəm, şahadət gün, bu gün
xaşəmdadır,
Çapuki çalahu cistəm, cüstü çalak oğluyam.*

*Davərəm, cəngavərəm mən, sanmamız
biyavərəm,
Gör nə şirəm, gör nə şəmşir, nə şahiv-
xavərəm.*

*Gör nə Cəmşidəm, nə Xurşidəm, nə mahi-
ənvərəm,
Gör nə nurəm, neyiri-qəndili-əflak
oğluyam.*

*Bir baxan yox sizcə zalim qövldə qövilləh
üçün,
Etmişəm mən canımı hazı vüsülilləh üçün,
Xələq olubsuz siz mənim cəddim Rəsulilləh
üçün.*

*Cəddimin şahındadır, "lövlək, lövlək"
oğluyam [5, s.290].*

"Ən-Nəcm" "Ulduz" surəsi bilavasitə sevgili Peyğəmbərimiz Həzrət Muhəmməd əleyhissalamın "Meraca" yüksəlməsindən söz açır. Surə 16 ayədən ibarətdir və Peyğəmbərimizin Allahın vəhy mələki Cənabi Cəbrayıl əleyhissalamın ən uca üfiqə qədər qalxdığı halda, Allahın Rəsulu ondan iki yay məsafəsinə də yüksəkdə, yeddinci göydəki "Sidrətül-Müntəha"da durdu. Bu zaman Allahın Rəsulu Cənabi Cəbrayılın əsl sifətini gördü. Şair iki yay məsafəsinin fəlsəfi şərhini verərək, Allahın Rəsulunun əziz nəvəsi İmam Hüseyn əleyhissalamın qaşında olduğunu bəyan edir.

** "Hələta" ("İnsan") surəsi də bilvasitə "Əhli-Beytə, o cümlədən İmam Hüseyn əleyhissalamına aid olan bir surədir. Bu surənin 8-ci ayəsində Uca Allah buyurur: "Onlar öz istəhalarını çəkdiyi (özləri yemək istədikləri halda və Allah rızasını qazanmaq uğrunda) yeməklərini yoxsula, yetimə və əsirə yedirdilər. *** Uca Allah buyurdu: Ya Muhəmməd! Sən olmasaydın, həyatı yaratmazdım. Müqəddəs Qurani-Korim mübərək ayələrinə və ümumiyyətlə, cəhənşüml bir din olan İslam dininə, eyni zamanda İslam tarixinə çox yaxşı bələd olan şair mərsiyə janrında elə tablolar yaradır ki, mərsiyələrdəki baş surətlərin, o cümlədən, İmam Hüseyn əleyhissalamın Allah yanındakı nə qədər uca bir mərtəbədə olduğunu dərk edərsən. Bu işə özlüyündə Sədi Sani Qarabağının bəsrət gözünün açıq olduğunu, Uca Al-

lah tərəfindən ona şairlik kəraməti verildiyini bəyan edir. Bu, haqiqətən də belədir. Şair şeir meydana baş yerə, cizmaqaralar yazmağa gəlməyib. Onun hər mürasiri, hər kəlməsi ölçülüb-biçilib, süzgedən keçirilib, rəndələnib, siğal çəkilib. Bəlkə də fitri istedadla malik olan şair bunlara o qədər də əmək sərf etməyib. Lakin onun şairlik qüdrəti o qədər güclü olub ki, klassiklərimiz Nizami, Nəsimi, Füzuli, Nəbati, Seyid Əzim, Sabir kimi Uca Allah tərəfindən bəxş edilmiş şairlik fəhminin işığında vaxtılıq bəxş edilmiş vətənsəvər adamlar tərəfindən indi üza çıxarılmış xətasız, səhsiz, mükəmməl şəkilə yazılmış indi xalqa çox vacib olan sənət əsərlərini meydana gətirmişdir.

Sədi Sani Qarabağının dəsti-xəttinə nəzər saldıqda onun bütün şeirlərində emosionallığı gücləndirən bədii ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə etdiyini görürük. Eyni zamanda bir çox şeirlərində poetik qəliblərdən olan "bədii təkrir"ə xüsusi yer vermişdir. Şairin bütün əsərlərində dil zənginliyi, vəzn oynaqlığı, üslub sərastliyi özünü büruzə verir:

*Gəldi bir qaş kaman yanına göğçək-
göğçək,
Atdı müjgan oxunu canıma göğçək-göğçək.*

*Kipriğin çaldı, nəzər eylədi süzgün-süzgün,
Batdı tiri-müjdəsi qanıma göğçək-göğçək
[5, s.129].*

ƏDƏBİYYAT

1. Məmməd Məmmədov, Yaqub Babayev, Təyyar Cavadov. "Pedaqoji mühit və uşaq ədəbiyyatı". Bakı, "Maarif", 1992.
2. Mir Möhsün Nəvvab. Divan. Bakı, "Şuşa", 1999.
3. Q.Zakir Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Avrasiya Press", 2005.
4. Xeyrulla Məmmədov. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 2006.
5. Rəqub Kərimov, İlahə Vəliyeva. Sədi Sani Qarabaği. Həyat və yaradıcılığı. Bakı, "Elm və təhsil", 2014.
6. Yaqub Babayev. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XIV əsrlər) Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Elm və təhsil", 2014.

LITERARY ENVIRONMENT IN GARABAKH (The second half of the XIX century-beginning of the XX century)

Summary

The poetry was a leading force of literary environment not only in Azerbaijan, but also in the Muslim East, as well as in Garabakh in the second half of the XIX century-beginning of the XX century. From ancient times poetry was

the result of the thinking of creative people who have ability to *string the word as a pearl* in Garabakh as in whole Turkish countries. Surely, there were some reasons. One of the reasons was people's love for folklore since ancient times, including expressing some folklore samples – lullabies, qoshmas, holavars, bayatis (form of the Azerbaijani poem), mukhammas, seasonal songs, labor songs, novruz songs, tajnis, elegies, novhas – with poetry.

The people memorize these folklore samples since ancient times and understand the figurative expressions here more quickly, say as needed, and for this reason love for poetry caused occurring poets from every inch of the land.

Key words: Garabakh, poetry, aruz, ahl al-Bayt, music, mugham

ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА КАРАБАХА (II половина XIX – начало XX в.)

Резюме

Во второй половине XIX – начале XX в. в литературной среде Карабаха как в Азербайджане, так и на всём мусульманском Востоке ведущей силой была поэзия. С глубокой древности, так же как на всей территории тюркских земель, и в Карабахе искусство мастеров слова путём своего воображения «нанизывать слова в стихи, как в нитку жемчуг», было воплощено в поэзии. Безусловно, этому были определенные причины. Первой из них была любовь народа к зародившейся ещё с древности устной народной поэзии, куда входит в том числе и ряд фольклорных образцов колыбельных, плачей, считалок, припевок, сезонных, трудовых песен, праздничных песен на Новруз-байрам, баяты, рифмованных двустиший, мухаммасов, таджнисов, а также стихотворных причитаний, номинальных плачей, траурных песнопений с постукиванием по груди.

С древнейших времён люди сберегают в памяти эти фольклорные образцы, легко осмысливая содержащиеся в них нравственные изречения, произнося их в соответствующие жизненные ситуации. Эта любовь к поэзии способствовала, как говорится, взращиванию поэтов с каждой пяди земли.

Ключевые слова: Карабах, поэзия, ритм аруза, ахли-бейт, музыка, мугам